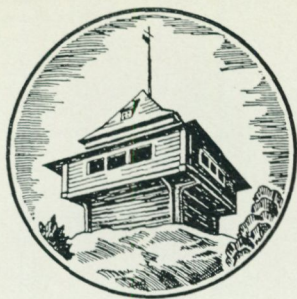

FATABUREN 1969

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1969

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1969

Redaktion: Gösta Berg · Sam Owen Jansson · Skans Torsten Nilsson ·
Christian Axel-Nilsson
Redigerad av Ernst-Folke Lindberg
Layout: Torsten Stääf
Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hægström AB 1969

Pärmens färgbild: Frieriet. Oljemålning av Knut Ekwall. Nordiska museet.

Lapparnas frierier och bröllop

»Här är fåfängt at begära
Bli med dygder gudar lik.
Wishet, skönhet, tukt och ära
Har man här, när man är rik.»
(Högström 1747)

Prästen Högströms uttalande ovan från 1700-talets mitt får anses vara av central betydelse, när samernas traditionella friarseder togs upp till diskussion. Tyngdpunkten i denna framställning ligger på de svenska lappmarkerna, men perifert behandlas även övriga lappmarker. Man skall emellertid ha i minnet, att lapparnas frierier och giftermål har varierat såväl tidsmässigt som regionalt, men i en sammanfattning av denna art ges ej möjlighet att skildra alla variationer i dessa avseenden, vilket medför att bilden med nödvändighet blir mer schematisk.¹

Val av äktenskapspartner

Sameungdomarnas frihet vid val av äktenskapspartner var förr mycket begränsad. I många fall tvingades de att gifta sig, om föräldrarna hade så bestämt. De kanske inte ens blev tillfrågade om sin inställning eller ens visste, hur deras tillkommande såg ut. I ett sådant fall, under 1800-talets sista decennium, kom friaren överens med flickans far om giftermålet på marknaden i Jukkasjärvi, men han

hade själv aldrig sett flickan, och hon hade aldrig sett honom, så det var två helt främmande människor som möttes. Efteråt var mannen besviken över att kvinnan visade sig vara låghalt.

Innan mannen gifte sig, skulle han kunna utföra vissa arbeten som t. ex. att slakta en ren eller uppsätta en bostad. Dessa krav kunde en yngling ganska väl uppfylla i sextonårsåldern. När därför 1734 års lag satte giftermålsåldern till minst tjuogoett år, föranledde detta prästmannen Holmbom att i en skrivelse till lapska ecklesiastikverket 1743 anhålla om lägre giftermålsålder, därför att lapparna nästan överallt var obenägna att låta sina barn gå ogifta så länge. Detta memorial föranledde ett kungligt brev, enligt vilket det förklarades, att »då en lappdräng fyllt 17 år och lärt försvarligen läsa i bok samt att förstå de nödigaste kristendomsstycken, honom må efterlåtats att träda i äktenskap».

I vissa fall gifte sig barnen så tidigt, att de fortsatte barnets lekar, så att föräldrarna t. o. m. fick köra in dem, för att de skulle utföra gängse sysslor. En åttiotreårig karesuandolapska, vars uppgifter går tillbaka till 1700-talet, hade hört att man började välja lämpliga giftermålspartners åt sina barn mycket tidigt. De unga var som barn i hemmet, berättar hon,

även om de sov tillsammans och var tillsammans som ett annat par. Även från södra lappmarkerna föreligger uppgift om att föräldrarna i god tid träffade överenskommelse om barnens framtida giftermål. Jessen uppger 1767 från norska Finnmarken att när en flicka var åtta till tolv år gammal, man kunde tinga på henne till ett senare giftermål genom att lämna pengar i förskott som när man köper en häst eller annat kreatur. Barnförloving var en vanlig företeelse bland arktiska folk, och hos eskimåerna förekommer den fortfarande. Härigenom ville man på ett tidigt stadium tillförsäkra det egna barnet en partner från en ekonomiskt jämställd familj, särskilt när det rörde sig om rika familjer. Man önskade också barnen ingifta i en grupp, där man kände medlemmarna och visste vad de gick för. Så stärktes på ett tidigt stadium förhållandet mellan de berörda familjerna.

Så småningom tog man mer hänsyn till barnens önskemål, men att föräldrarna kunde bestämma oberoende av barnens vilja även i vårt sekel framgår av många exempel. En kvinna, som gifte sig för ett halvt sekel sedan, berättade att hon haft flera uppvaktande kavaljerer som hon tyckte bättre om än den som framförde ett officiellt frieri. Hon sade därför till sin far: »Jag vill inte gifta mig med den där», men fadern hade bara sagt, att det inte spelade någon roll vad hon tyckte.

Det var nog inte många flickor, som vågade gå emot sina föräldrars vilja, men det fanns exempel på män som kunde gå sina egna vägar, trots att de hade hela släkten emot sig.

Männen hade större möjlighet att frigöra sig i detta avseende. I en berättelse tillämpar kvinnan den taktiken, att hon gör sig så omöjlig att friaren tappas intresset och frieriet rinner ut i sanden. Problematiken kring flickans respektive föräldrarnas val framgår med önskvärd tydlighet i ett under senare år skrivet skådespel på lapska, där flickans kärlek övervinner föräldrarnas, vad vi tycker, överdrivna ekonomiska spekulationer. I gamla sägner berättas det om folk, som frivilligt sökte döden tillsammans för sin kärleks skull.

Vem var det då eftersträfvansvärt att gifta sig med? Ja, Högström ger oss en fingervisning om detta i ingressen till denna uppsats och han tillägger: »Ingen egenskap och förmon, ware sig dygd, ärlighet eller annat sådant, som plägar öfwerwinna andra människors tycken, gäller hos Lappen. – Om en Änka wore öfwer hundrade år, samt både döf och blind, så får hon friare nog, om hon allenast är bemedlad.» Detsamma betonas 1600-talsprästen Rheen, för »at om een lapp hafwer flera än een dotter, begiärer frijaren altijdh den, som han seer hafwa bästa lyckan medh sine Reenar, oachtandes om den samma är ährligh eller oehrligh, däjeligh eller wanskapligh, allenast hon är Rijk och förmögen på Reenar». Petrus Læstadius menar också, att rikedom är det enda som avgör den enes företräde framför den andre, ty »den ena skinnpälzen är den andra fullkomligt lik». Man borde alltså åtminstone inte gifta ned sig i ekonomiskt avseende, och man såg gärna att äktenskap ingicks mellan något så när lika väl-situerade, även om man, som en

kvinna sade, helst sneglade åt de rika. Förmögenhetens betydelse understyks också i en modern berättelse på lapska av P. Jalvi, där huvudpersonen kommer underfund med att det ej var flickan som sådan han åstundade. Det var snarare en önskan från hans sida att få taga del av den rikedom i renar och pengar som hon representerade för honom.

Det är givet, att även de rent personliga egenskaperna spelade en viss roll i detta sammanhang. Man såg ju helst, att ynglingen var en samvetsgrann, duktig och målmedveten yrkesutöware. Ej heller flickan fick vara lat. Man hade ett uttryck: »Lika gott om hon är elak, bara hon är hurtig». Synen på detta återspeglas bl. a. i en sägen från Frostviken. Flickan gör sig till, när friaren kommer på besök, eftersom både hon och föräldrarna ville ha pojken. Hon erbjuder sig att gå och hämta vatten, men då hon inte gjort det tidigare, hördes efter en stund hennes rop: »Var är vattenhålet?» Detta arbete var normalt pigans, men denna låtsades inte höra flickan, som fick ropa flera gånger, innan hon fick svar. Friaren drog öronen åt sig, och hans frieri blev aldrig framsagt. Det kan också nämnas att i en lapsk visa från Sodankylä modern råder sin son att ge akt på hur flickan »väl och nätt» inlägger hö i skorna.

De arbetskraftsmässiga förutsättningarna var också av väsentlig betydelse i samband med frierierna. Förr i tiden var ju kvinnans arbetsuppgifter inom renskötseln helt andra. Om därför en kvinnas arbetskraft ansågs behövlig, var man inte benägen att gifta bort henne. Om man

å andra sidan hade nog med kvinnlig arbetskraft och ej heller så bra ställt, var man mer benägen att gifta bort dottern, för i så fall blev det ju en mun mindre att mätta. Behövde man manlig arbetskraft, kunde mycket väl en duktig dräng få gifta sig med en av döttrarna. Då kunde också renarna vara kvar på sina gamla marker. I en gammal berättelse från Tuorpons lappby uppmanar en döende man sin hustru att gifta om sig med drängen, så att renarna skulle få stanna på de marker, där de var hemmastadda.

Med tanke på att de ekonomiska faktorerna spelade en framträdande roll vid äktenskapets ingående, är det ej förvånande att det ofta rådde stor åldersskillnad mellan makarna, speciellt vid omgiften. Åldersskillnaden kunde uppgå till ett halvt århundrade, och det var inte endast så att gamla män gifte sig med unga flickor, utan jämväl så att gummor gifte sig med unga män.

Äktenskap mellan samer och icke-samer var tidigare ovanliga. När det förekom, var det oftast mannen som var icke-same. En karesuandolapska berättade, att in i detta sekel samerna var rädda för icke-samer. Hon hade själv blivit erbjuden att gifta sig med en icke-same, som ändå familjen kände, men hon vågade inte. Man talade också med förakt om giftermål med »gödselspridare».

Vad beträffar det nuvarande giftermålsmönstret har författaren nyligen presenterat data från sex lappbyar inom Gällivare och Jukkasjärvi socknar i norra Lappland. Vid undersökningstillfället fanns i åldrarna 20–49 år närmare fem gånger så många ogifta män som kvinnor i lappbyarna.

Närmare tre fjärdedelar av männen i dessa åldrar var ogifta mot bara en fjärdedel för kvinnorna. Den kvinnliga avflyttningen har varit så stor, att männens möjlighet att ingå äktenskap väsentligt har reducerats. Bland de utflyttade männen var dock tre fjärdedelar ogifta och drygt en tredjedel av kvinnorna. Det fanns alltså även här en avsevärd skillnad i giftermålsfrekvensen könen emellan. Intressant nog var tre femtedelar av de utflyttade fruarna gifta med icke-samer.

Vissa krav ställdes på släktskapsavstånd vid giftermål. Olika uppgifter föreligger från olika tider och områden, hur pass nära släkt man fick vara. Ibland nämns släktskap upp till fjärde led som ej önskvärt. Ända fram till senaste tid har samerna hållit räkning på sina släktingar t. o. m. fjärde led. Enligt Collinder är denna observans förklaringen till att norr-länningarna nyttjar ordet »lappsläkt» om mycket avlägsna släktingar. Uppfattningarna går fortfarande isär i olika områden. För några år sedan blev en kvinna gravid på grund av ett förhållande med sin kusin – det gällde till Jokkmokk flyttade karesuandosamer – men det äktenskapet fullföljdes inte, eftersom släkten menade, att ett sådant giftermål hade varit incestuöst. Det hör emellertid till saken, att kusingiftermål mellan de inhemska jokkmokkssamer-na förekommer såväl nu som tidigare. I ett fall i Norge ledde ett förhållande mellan två kusiner till graviditet, och man var emot också det giftermålet, för, som fadern uttryckte det: »Jeg har jo vært som far for gutten.» Enligt Solem stämmer detta

inte med den gängse lapska inställningen, men på basis av mina sagesmäns uppgifter torde uttalandet vara adekvat. Jag frågade t. ex. en ung same om hans inställning till kusingiftermål, och han svarade att det var omöjligt, »vi är ju som syskon». En kvinna menade ungefär detsamma, men hon betonade, att det kunde förekomma hos de rikare lapparna. Giftermålsförbudet gällde dock inte bara släktingar utan också sådana, som hade något väsentligt gemensamt, t. ex. att de stått faddrar vid samma tillfälle. Wiklund är av den uppfattningen, att kors-kusingiftermål var normen för det fornlapska och även fornfinska äktenskapet. Han antyder också möjligheten av tidigare förekomster av sororat och levirat² med utgångspunkt från språkliga analyser, och hans teorier får stöd även av Harva och Collinder. Några empiriska data föreligger emellertid inte.

I detta sammanhang kan det nämnas, att några bestämda regler rörande exogami eller endogami i sitan³ ej fanns. Av fyrtiofyra äktenskap i sen tid i Könkämä lappby hade endast fyra ingåtts inom respektive sitor. Om man tar lappbyn som enhet och då väljer Talma, hade giftermålen i största utsträckning ingåtts inom lappbyn, och i de fall, då detta ej var fallet, kom den andra parten oftast ifrån den mest närliggande lappbyn.

Vi kan sammanfatta de viktigaste faktorerna vid giftermål: 1. Ekonomi. 2. Status. 3. Rådande arbetssituation. 4. Erforderligt släktskapsavstånd. Dessa faktorer är relevanta såväl för brud som brudgum samt deras släktingar vid valet av giftermålspartner.

Frierier

I vårt sekel torde initiativet till giftermålet mestadels ha tagits av ungdomarna själva. Man hade ju platser att träffas på: marknader, renskiljningar, kyrkplatser och skolor som t. ex. Samernas folkhögskola. Utan att behöva fråga föräldrarna kunde pojkarna skaffa sig en uppfattning om hur ett frieri skulle uppfattas. Som lämplig introduktion gav pojken flickan en gåva, som ofta bestod av en silkesscarf men också kunde vara ett silverföremål, en ring, en klocka eller något slöjdalster han själv förfärdigat. Flickan kunde mycket väl mottaga gåvor från olika kavaljerer, vilket då visade att hon stod i flera mäns gunst. Hon hade därför inte bundit sig vid någon. Pojken kunde också uppvakta flera flickor på detta sätt, vilket han inte gjorde någon hemlighet av. I vissa fall var gåvorna av en sådan art att de uppfattades som ett frieri, särskilt i senare tid då det formella frieriet mer och mer förlorade sin betydelse. Om man t. ex. gav bort en klocka, ansågs det mer eller mindre som en förlovningsgåva. Emilie Demant Hatt nämner att man kunde se unga män med damur, som de själva begagnade, tills det blev tid att ge bort dem såsom fästmögåvor.

Att man kunde uppfatta en gåva som ett frieri visar en episod från 1943: Red. Schwarzkopf var på besök i ett lappläger och bodde hos en äldre syskonskara. Eftersom han vid ett tidigare besök där hade blivit visad mycken vänlighet och omtanke, hade han vid detta besök med sig en scarf, som han gav kvinnan i huset. När han lämnade över den till kvinnan, sprang

hon generad ut och det blev dödstyst inne i kåtan. Hennes bror frågade då, om det verkligen var Schwarzkopfs mening att ge hans syster denna gåva. Schwarzkopf bekräftade detta och förstod inte, vad det var i hans enkla gåva som väckte sådan bestörtning. Någon vecka senare gick en annan bror till kvinnan ned till Kvikkjokk för att sprida nyheten om Schwarzkopfs frieri, för som ett sådant hade man uppfattat givandet av scarfen. Helt säker var man ändå inte om det var allvarligt menat från mannens sida. Kvinnan hade emellertid låtit meddela att om så inte var fallet, allt var gott och väl, men om han nu menade allvar, så tyckte hon nog för sin del att Schwarzkopf var väl ung. Han var då några och 20 år gammal, medan kvinnan var ca 35 år äldre. (Medd. av K. A. Schwarzkopf.)

Efter det informella frieriet blir nästa steg att informera släkten om planerna. I första hand skulle föräldrarnas samtycke inhämtas, men även övriga släktingars inställning skulle höras. Giftermålet angick ju inte bara det unga paret självt utan också deras släkt. Om fadern var död, kunde tillåtelse hämtas av modern, en äldre bror, en farbror eller annan släkting. Åtminstone skulle man informera dem om sina planer. Om friaren ändå ville inlåta sig i ett formellt frieri utan stöd av sin familj, väckte det uppmärksamhet och kunde leda till obehagliga frågor. Det fanns också anledning därtill, för det kunde hända att friarens far kunde neka sonen att få ta med sig sina egna märkta renar, vilket i sin tur kunde göra flickans föräldrar betänkliga.

Det var emellertid inte bara släktingar som lade sig i det viktiga valet utan även predikanter. När læstadianismen stod på sin höjdpunkt, hade den på sina håll stort inflytande över befolkningen. Det förekom att predikanterna försökte påverka antingen ungdomarna, som skulle gifta sig, eller deras föräldrar i en viss riktning. Vid ett tillfälle år 1919 intervierade man t. ex. i en bestående förlovning, och man lyckades få flickan bortgift med en »kristen», d. v. s. en som tillhörde læstadianismen, i stället för med den ursprunglige fästmannen.

Nästa åtgärd var att anlita lämplig böneman eller bönekvinnna. Bönemannainstitutionen var förr allmän bland samerna och omkring sekelskiftet fortfarande i bruk bland Jokkmokks- och Pitelapparna. Hos Karesuando-samerna har den förekommit bland såväl de kvarvarande som de utflyttade fram till vår tid, och bland de ännu nordligare Kautokeinolapparna är institutionen fortfarande i hög grad levande.

Man kunde låta både en man och en kvinna representera sig vid frieriet, vilket ännu är vanligt bland samerna i Kautokeino. Förr ansåg man även i Västerbotten att både karlar och kvinnor borde vara med vid frieriet, eftersom det inte var lämpligt att kvinnorna talade med männen, men i sen tid brukade man i de svenska lappmarkerna ha endast en representant. I Pite lappmark hävdar en sagesman att det var lika vanligt med manliga som kvinnliga förespråkare, men i Torne lappmark anlidades mest män.

Det var ofta så, att de som bäst kunde uppfylla fordringarna på en

eller flera lämpliga förespråkare just var friarens föräldrar. Om t. ex. fadern var böneman, gav det en värdefull antydning om att det rådde ett harmoniskt förhållande mellan far och son. Han hade också kontakt med andra sitor och huvudansvaret för familjens renhjord.

Var föräldrarna döda, kunde man vidtala en äldre bror, även om han många gånger var väl ung. Andra släktingar kom också i fråga. En kvinna betonade att flickans föräldrar förr kunde helt vägra giftermål, om det inte var en nära släkting som kom vid frieriet. En man i Pite lappmark menar å andra sidan att det var väl så bra när en utomstående var böne-man, för härigenom kunde hans uttalande få större sanningsprägel och moderation. I så fall gällde det personer med hög status som t. ex. präster. Man skulle kunna tänka sig att en person som var släkt med båda lägren vore mest idealisk, men Paines sagesmän i Kautokeino hävdade att bönemannen skulle vara friarens talrör och inte ett slags förlikningsman.

Vissa personer hade ett stadgat rykte om sig att vara särskilt lämpade och skickliga att representera i dessa angelägenheter. En förutsättning var att personen i fråga hade talets gåva och förmåga att lägga sina ord väl. Det var lämpligt att framhålla, vilken duktig karl friaren var, och nämna att han hade pålitliga och inflytelserika vänner och sitakamrater och dessutom ägde mycket som det var lönt att bli halvägare till. Förespråkaren skulle helst vara gift och borde också känna friaren väl, så att möjlighet fanns att försvara honom och hans rykte, om det blev aktuellt. Bö-

nemannen fick nämligen inte alltid ohindrat skryta med sin klient. Det kunde hända att någon äldre medlem av flickans familj gjorde förklenande anmärkningar om friarens ekonomiska ställning, förståndsgåvor eller sinne-lag. När då bönemannen försvarade friaren, hände det att han i stridens hetta gick till motattack mot flickan eller hennes familj. I senare tid har man emellertid undvikit att kamma hem poäng på flickans släkts bekostnad.

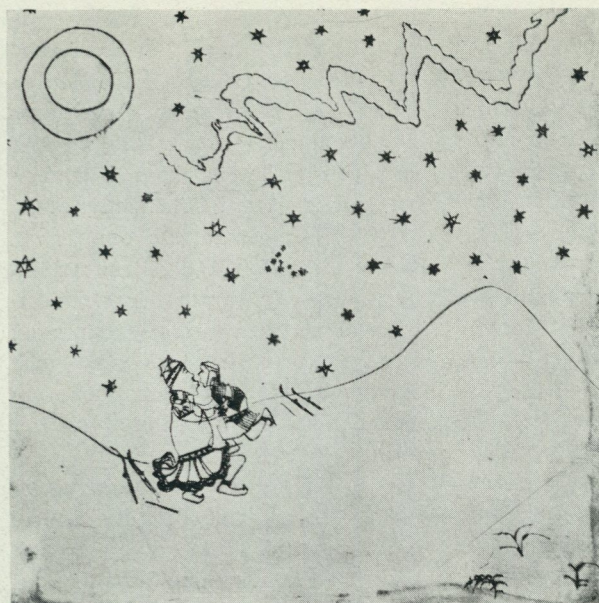
Även om något ofördelaktigt sades om friaren och den uppvaktade flickan, så skulle de hålla sig passiva under frieriet. Det är som saken inte angick dem, skriver Læstadius 1827. De skulle emellertid svara på de frågor, som ställdes till dem. Förr i tiden fick de inte ens vara inne i kåtan vid själva frieriet. Tornæus skriver 1672: »Sielfwa Frijaren får intet komma in, utan måste stå uthe, lijka-såsom en dörewachtare eller hundh. Och hwar han okallat inkommer, skulle det räknas honom för ett grofft och näsewijst stycke, och torde han därigenom hela sitt Frijerij förlora. I medler tijdh förskickas dottern, som brudh skall warda uti Renskogen eller någon annan kåta, så at ingen af Gesterna henne må see.»

Lojalitet var ett annat krav man hade att ställa på den, i vars händer man lade sitt öde. Att emellertid detta ej alltid visades skall belysas med ett exempel: I Semisjaur-Njargs lappby i Pite lappmark hade en man på 1880-talet valt sin bror som böneman. När friaren lyssnade, framhöll han mycket väl sin brors alla förtjänster, men när friaren avlägsnade sig passade bönemannen på att tala i egen sak, vilket

ledde till att bönemannen själv fick gifta sig med flickan. Härvid uppstod det talesättet att den är som NN, som talar för sig själv i stället för sin uppdragsgivare.

Någon ersättning kom i allmänhet ej i fråga vid bönemansarrangemanget, åtminstone inte om flickan bodde i närheten. Det räknades nämligen som ett hedersuppdrag. Visserligen kunde man med någon present locka eftertraktade personer att åtaga sig uppdraget eller belöna den som lyckades slutföra det på ett gynnsamt sätt.

Före det egentliga frieriet skulle friaren först inhämta tillstånd av flickans familj att få komma i detta syfte. Han kunde då resa ensam eller ha med sig en kamrat, som inte behövde vara identisk med den böneman som senare skulle anlitas, men det var önskvärt att det var en gift person. Vid den första resan var det inte frågan om några större formella procedurer, utan man framställde bara sin fråga. Ett positivt svar i detta läge band varken dem eller flickan utan innebar bara ett klartecken, att kavaljeren kunde komma tillbaka. Det var ej ovanligt att man nekades återkomma, och då lönade det sig knappast att insistera. Var svaret emellertid tveksamt men ej helt negativt, kunde friaren vänta något år, innan han ånyo frågade. Vid ett positivt besked markerades hans status som friare och flickans motsvarande status bland Kautokeinosamerna genom ett byte av renar dem emellan. Friaren lämnade sina renar och körde iväg med flickans. Folk lade märke till att han körde andras djur och kunde lätt dra sina slutsatser.

1. Det lapska kärleksparet sitter hopkrupet vid en skyddande snödriva, medan månen lyser, stjärnorna tindrar och det spöklika norrskenet skimrar i en för övrigt mörk polarnatt. Kopparstick av nordsamen Nils A. Valkeapää i G. Hagemann, *Lappen zeichnen ihr Leben*. Düsseldorf 1948, 1964.

Det kunde mycket väl hända att föräldrarna, som varit positiva första gången, hade ångrat sig till nästa besök. Kanske hade de fått höra ofördelaktiga saker om friaren eller hade flickan uttryckt sitt missnöje. Det kunde också i mellantiden ha dykt upp en annan friare, som föräldrarna ansåg vara ett gynnsammare parti.

Eftersom man bytte renar och flickans föräldrar kunde neka giftermål, om detta inledande besök ej hade avlagts, kan man, som Paine också säger, ej se detta som en helt informell fas, men i detta stadium fäster man ganska liten betydelse vid att kavaljeren blir nekad.

När sedan kavaljeren skulle fullfölja det egentliga frieriet, medföljde bönemannen och förr även några av de närmaste släktingarna.⁴ Om många kom, verkade det imponerande. I de svenska lappmarkerna var det emellertid i senare tid vanligt att friar-

följet endast bestod av två personer.

Frierierna företogs mest på vintern. På våren var det sedan lämpligt att gifta sig, innan man åter skulle upp till sommarlandet.

Vid frieriet skulle friaren vara klädd i sina bästa kläder, och renarna hade smyckats i sina finaste skrudar. Folk som såg processionen kunde lätt dra den slutsatsen att det var ett friarfölje.

Det var lämpligt att anlända till flickans hem, då det mesta av vistets rutingöromål hade utträttats. På sina håll var det sed att varsko, när man närmade sig, vilket kunde ske genom att man avlossade ett bösskott. Om de var välkomna, skulle signalen besvaras antingen genom ett skott eller genom att man lade små stenar i kaffebrännaren och skakade den av alla krafter. Uteblev signalen, var det bara att återvända med oförrättat ärende.

Det finns i Frostviken en sägen som förklarar uppkomsten av detta signalskott: Då ett friarfölje en gång närmade sig den kåta, i vilken den uppvaktade flickan bodde, fick de se en person sitta på huk vändande bakdelen mot sällskapet. Eftersom man hade kommit överens om att frieriet skulle inträffa denna dag, tog de detta som en antydning om att de ej var välkomna, varför de återvände hem. Mannen som satt på huk gjorde dock endast sitt tarv. För att undvika sådana misstag uppkom den ordningen att man skulle skjuta signalskott.

Kom man på vintern, skulle man på sina håll köra tre varv runt kåtan. Ville de hemmavarande visa en positiv inställning till frieriet, kom såväl flickan som hennes föräldrar ut ur

Rolf Kjellström:
Lapparnas fririer
och bröllop

kåtan. Det ålåg då flickan att ta hand om ynglingens ren, och andra personer kunde ta hand om de andras renar.

I en version från Norge tittar bönen mannen in och frågar, om han får tända pipan i tältet. Blir svaret ja, går sällskapet in, och bönemannen tänder sin pipa och tar några drag. Därefter ger han den till flickans mor för att hon också skall dra några bloss, och sen vandrar pipan till flickans far o. s. v., tills varenda person i tältet har haft möjlighet att ta några bloss. Den som är emot frieriet röker inte alls. På detta sätt får man veta de hemmavarandes attityder.

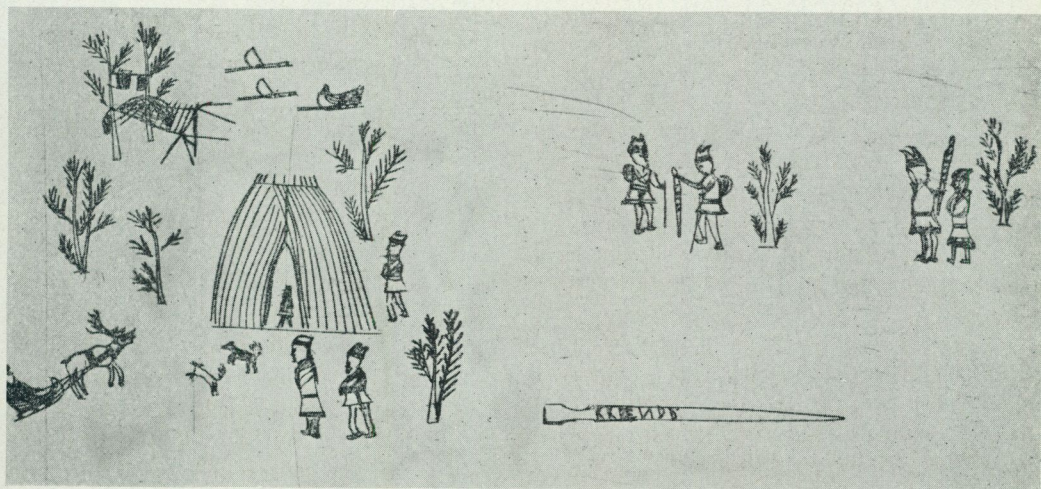
En sagesman från Gällivare uppgav att frieriet gick till så att pojken gav flickans mor en ring, som flickan senare skulle få. Om hon då tog emot den, gav hon sitt samtycke.

Det var förr vanligt att friarsällskapet hade brännvin med sig. Det var inte lönt att komma med litet. Man skulle vara ordentligt försedd och helst ha rikligt med tilltugg.

Om flickans familj accepterade erbjudandet att dricka tillsammans med friarföljet, tog man det som en uppmuntran. Högström skriver 1747: »Brännvinet blir den första taleman, hwilket, när det af den tilärnade Swärfadren godwilligt emottages och supes, hålles det för et godt tekn, at det frieriet winner framgång; men om det aldeles wägras, så är intet hopp om det giftermålet.»

I norra Jämtland medförde friaren enligt Levi Johansson en silverkåsa, i vilken han lade två stora silverslantar och vilken han sedan fyllde med brännvin. Han tog själv en liten klunk för att visa att det var ofarligt och lämnade sedan kåsan till den blivande svärfadern, som drack ur och tog vara på de två slantarna. Därpå skänkte friaren upp brännvin åt sin far eller dennes ställföreträdare, sedan åt brudens moder och bruden själv samt åt hennes eventuella syskon. Varje gång skulle han smutta på drycken, innan han räckte över den. Var och en fick den peng som låg i kåsans botten.

2. Enligt Hagemann lär det ha förekommit i Kautokeino, att ynglingen gav sin utvalda en speciell käpp, som — om kärleken besvarades — sattes ned i marken, så att förbi-passerande kunde se den. Därefter for pojken till flickans föräldrar för att fria. De visar sin positiva attityd genom att gå ut och taga emot ynglingen. Ur Hagemanns arbete.

Det var inte bara flickans familj som skulle trakteras utan också alla andra närvarande. En hel del folk kunde ha samlats genom att bl. a. grannar tillstötte. Så länge det fanns brännvin lät man det gå runt. Det gällde att inte förbigå någon vare sig av glömska eller med avsikt, eftersom det uppfattades som en allvarlig kränkning.

Det kanske låg en frestelse för den osäkre och nervöse friaren att styrka sig litet med den medförda spirituosan. Det är osäkert om så var fallet vid ett frieri i Pite lappmark i seklets början, men faktum var att de besökande kom ordentligt påstrukna. De hade sådan fart och dålig balans att när de klev in i tältkåtan de var nära att åka ut genom tältduken på andra sidan. Det var ingen lyckad inledning och det blev ej heller något lyckligt slut.

Brännvinet blandades även ut med kaffe, varvid man tog ungefär hälften av vardera. Kaffet kom också på sina håll att helt ersätta brännvinet vid frierierna särskilt under det sista seklet, då ett starkt læstadianskt inflytande gjorde sig gällande i lappmarkerna. Man anhöll hos flickans föräldrar att få koka kaffe hos dem. Fick man det, var det en positiv inbit till att fortsätta frieriet. Det var ofta förespråkaren som ställde denna fråga. I vissa fall hade man egen kaffepanna med sig, annars bad man att få låna värdparets. Om kvinnans föräldrar var tveksamma, kunde de säga: »Här finns kaffe, drick först av det». Först senare kunde man sätta på friarens kaffe för kokning.

Det var sedan önskvärt att flickans föräldrar och flickan själv drack av

friarkaffet. Bland Jukkasjärvilapparna tog man fram en bricka tillsammans med två koppar man hade haft med sig, slog i kaffet och överräckte först brickan till husfadern. Drack han då bara en kopp, innebar det att han inte var så angelägen om det framförda frieriet, men det gick ändå an. Var han verkligen positivt inställd till det hela, drack han ur bägge kopparna. Så kom turen till flickans mor med samma koppar och så till flickan, som dock aldrig drack mer än en kopp. Det var ej så mycket att orda om, när flickan och hennes föräldrar väl druckit kaffet. Det understyks också av en kvinna som efter det att hennes uppvaktande kavaljer och dennes far fått tillåtelse att koka och dricka kaffe, i förtrytelse yttrade: »Fanken också, då är ju saken klar». Vid ett frieri hände det en gång att man visserligen drack kaffe men giftermålet fullföljdes inte, och inte ens några löften gavs. När emellertid samme friare några år senare hörde sig för om möjligheten att få gifta sig med flickan, fick han det utan att frieriet behövde upprepas.

Flickans föräldrar kunde göra avslag på frieriet genom att t. ex. säga: »Här har vi kokat kaffe förr för främmande» eller »Vi har kaffe själva». Ville man visa sig ännu mera negativ, kunde man sparka omkull kaffepannan, och då visste alla att den friaren verkligen var ovälkommen.

Av de ovan skildrade friarsederna har det framgått att lapparna hade många dolda tecken, som var lika entydiga som ärliga svar på lika ärliga frågor. En förklaring till detta kan vara att i ett samhälle av denna ringa

storlek man behöver varandras stöd och man måste försöka att hålla sams, men samtidigt måste man ha rätt att tala om för en friare att han var ovälkommen i just detta ärende. Man valde därvid sådana former att vänskapen kom att bestå.

Tornæus, kyrkoherde i Neder-Torneå 1640–81, betonar att friaren skulle visa stor vördnad för flickans föräldrar. Flickans far skulle tituleras med höga titlar: »Han kallar honom Stoorfader, som wore han en Patriarch; Ehrewyrdig Fader, bästa och yppersta Fader, högsta Fader, därhoos alltiidh brukandes knäböijande. Och om den konungzlige Titlen Majestetet wore dem så bekandt, torde han wäll kalla honom Majestetlig Fader. Detta hafwer jag sielf närwarande sedt och hört. Således går fuller till medh dhe Stormyndige Lappars Frijerij, men dhe andra måste ställa sig något enfaldigare».

Sedan gammalt hörde det också till god ton att den uppvaktade flickan skulle visa en dyster uppsyn, särskilt om hennes föräldrar tillät giftermål. Graan, kyrkoherde och prost i Piteå 1656–1689, skriver: »När thet nu så wijdt kommer, at ächtenskapet blifwer af pijgones föräldrar bewilliat frijaren sin dotter, brukar hon allehanda sällsamme åthäfwor, ställer sigh som hon wore mycket söriande och bedröfwat, at hon af föräldromen i Manna wäldh blifwer lefwererat, så att ther tå behöfwes the som then unga bruden trösta skohle, thet the närmaste af hennes Slächt medh all flijt giöra, somblige af them synes och såsom dåna och döda nederfalla för bedröfwellsse skull, att dee sin förriga frijheet under föräldrarnes wårdh

åthniutin mista, och sin Man till hör-samheet sidermehra lefwa måste.»

Om man inte hade framgång med det första frieriet, kunde det upprepas t. ex. efter ett år. Ibland lyckades man efter många försök.

Man hade ett speciellt uttryck för att bli nekad vid frieri: att få kalvskinn. Att kasta en skinnfäll i huvudet på friaren var det mest ondskefulla sättet att avvisa en friare, varför det också sällan användes. Vid ett frieri i Karesuando socken 1948 passade någon på att spika fast en kotsvans i sidan på friarens ackja för att håna dennes misslyckande. Collinder har upptecknat ett annat uttryck i norra Gällivare som betyder »ge handskena» eller »förorsaka plötslig brådska åt någon».

Det var mycket snöpligt för friaren att bli avvisad. Han riskerade att bli gjord till åtlöje härigenom. Den allmänna uppfattningen var också att han kunde få otur också i framtiden, om han skulle försöka igen. Långt tillbaka i tiden kunde friaren anlita en nojd för att försöka bli av med sin otur i detta avseende.

När man kom för att fria, skulle man, åtminstone förr i tiden, vara rikligt försedd med gåvor som lades på en renhud framför flickans familj.

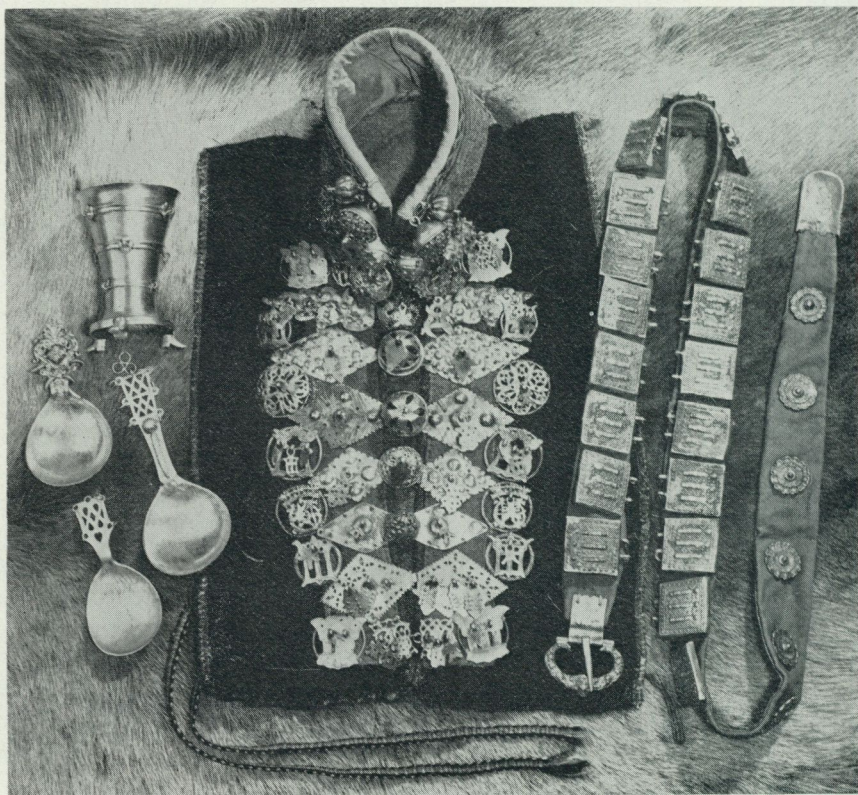
Av särskilt intresse härvidlag är det tidigare tillämpade rutasystemet. Ruta betecknar den egendom som mannen vid frieriet lämnade brudens närmaste släktingar. Den skall inte förväxlas med den gåva, på lapska »gihle», som han förärade den blivande bruden och som tillkom henne allena. En anonym rimkrönika om lapparna, som förmodas ha tillkommit mellan åren 1723 och 1732,

Rolf Kjellström:
Lapparnas frierier
och bröllop

har tolkat rutans innebörd så: »Rhuta betyder egentligen på lappska språket egendom af Silfwer till någon öm-nighet, men warder dock aldrast brukat at uti ett kort begrepp nämna the waror, hvar mäd lappen köper sig hustru af hennes föräldrar, så at han ej får hustru förrän han henne genom Rhuta sig tillhandlat hafwer, just så mycket som hennes föräldrar åstunda.»

Rheens skildring av en 1600-tals lapp, som försöker ekonomiskt tillfredsställa en förväntande släkt, ger en god inblick i rutans beskaffenhet: »Frijaren som begärar een Rijk Manss dotter måste gifwa Föräldrar-

na och närmaste af slächten een ähreskänck effter som han är Rijk och förmögen till, huilkett the kalla peck eller stycken; i hwart styckie måste wara åth minstone 2. m:r Sölwer, dett ähr 6. Lodh, Men somblige stycken måste wara 20, eller 40, ja 60. Lodz wärde, huilka stycken frijaren skall förähra Fadren, Modren, bröderna, Systrarna och the närmaste af slächten. Och skall frijaren gifwa åth fadren i hedersgåfwa Ett Sölwerstoopp att dricka uthur, huilket är thet första styckie; dett andra styckie een stoor kietill antingen af koppar eller Messingh, dett tredie styckie ähr een sängh eller sängkläder. Modrens

3. Exempel på sil-
verföremål som
ofta ingick i rutan:
bägare, skedar,
krage och skärp.
Foto Ulla Wäger,
Nordiska museet.

stycken ähr först ett Sölfwër bälte, dhet andra een ährekledningh, som the kalla volpi; dhet tredie een krage som the hafwa om sin hals, alt medh sölfwër Mallior besatt, den dhe kalla kräcke, och desse ähro Fadrens och Modrens ähreskäncker: Sedan gifwer frijaren bröderne, Systrarne och the andre aff slächten Sölfwërskieder, sölfwërMallior och annat Sölfwër: Men hwar och een måste hafwa af frijaren sin hedersgåfwa, så framt han skall blifwa sin brudh mächtigh.»

Rutans omfattning kunde ge anledning till diskussioner i samband med frieriet. Linné nämner att man kunde pruta på rutan. Med tanke på kravet på rutans storlek är det kanske inte att förvåna sig över att några friare lånade ihop till rutan och stundom spenderade över sina tillgångar. Det behövde inte flickans föräldrar få reda på, men de kanske skulle ha nekat till frieriet, om de vetat det.

Tack vare Erik Nordbergs forskning i Arjeplogs domböcker från 16- och 1700-talen har vi fått en god inblick i rutainstitutionen. Rutamålen dömdes efter rådande landssed och inte efter gällande äktenskapslagar, varför de rättsbegrepp som är förenade med denna institution är av särskilt intresse. Till skillnad från gåvan till bruden återgick rutan under vissa omständigheter till givaren, d. v. s. i regel friaren. Det vanligaste fallet var när mannens svärfar avled, men den kunde också återgå när den avled, för vars skull den utgivits. Frågor om rutans återgång avgjordes ofta vid arvskiften. I vissa fall synes rutan ha krävt någon motprestation. Var man nöjd med det som presterats, gick det inte att senare anföra några anspråk.

Hos prästerna fanns ett starkt motstånd mot rutaseden. De hade intrycket att brudgummen helt enkelt köpte bruden av föräldrarna, och de menade att äktenskapet drogs ned till en ren affärssuppgörelse. Jessen säger 1747 om föräldrarna: »Deres Døttre solgte de for Penge» och »det er derfor ikke meget at undre over, om de og havde giort liden eller ingen Forskiel mellem deres Qvæg og Døttre.» Læstadius är också av den uppfattningen att »det är bedrövlighet med fjällapparnas äktenskap från början till slut» och »allt bär stämeln av en handel». Dock menar han att det är viss skillnad jämfört med att köpa eller sälja en ren, för det anses inte passande med pengar utan det skall helst vara silverpjäser och dylikt. Några präster försökte också i skrivelser till olika instanser att få slut på rutainstitutionen.

Inte bara ämbetsmän utan också vissa forskare har uppfattat de lapska frierierna som köp. Emellertid har bl. a. Nordberg, Collinder och Fjellström hävdat att denna tolkning är felaktig. Genom rutans storlek hade flickans familj möjlighet att se, om friaren var ekonomiskt värdig. Det synes mig att det värde rutan representerade också hade en avgörande inverkan på den uppvaktade kvinnans och hennes familjs status, varför seden får ses mot denna bakgrund.

Sista gången rutan nämns i de genomgångna tingsprotokollen, är år 1800. Det är troligt att rutaseden allt mer kom ur bruk i samband med ökad opposition från prästers och andra ämbetsmäns sida. I samband med rutasedens försvinnande tog också gåvogivandet vid frierierna andra

former och proportioner. Gåvan kom efter hand att i stället för till föräldrarna lämnas direkt till flickan. I de svenska lappmarkerna fick föräldrarna inte någon del av gåvan under detta århundrade.

Tiden mellan frieri och bröllop

Efter väl förrättat frieri stannade, i de flesta fall, friaren över natten. Om därvid de sexuella privilegierna tillämpades med omedelbar effekt råder olika uppfattningar. Sagesmän från Pite och Torne lappmarker verkar vara av den uppfattningen att man umgicks sexuellt före vigseln, och jag är benägen att tro att åtminstone längre tillbaka detta stämmer med tanke på att man betraktade dessa överenskommelser om giftermål som bindande för parterna. Föräldrarnas tillstånd var viktigare än kyrkans sanktion. Lysning och vigsel fick man ordna senare allt efter råd och lägenhet.

Om sådana giftermålsavtal ändå bröts, såg man mycket negativt på det. Rutan och övriga gåvor kunde återkrävas, och det gällde även sådana som givits under det förberedande frieriet. Gåvorna kunde lämnas tillbaka genom prästens förmedling. Det räknades som mycket ohederligt att underlåta tillbakalämmandet, och det kunde leda till att man nedlade protest vid lysningen. Att lappflickorna så villigt gav tillbaka gåvorna har bl. a. sin förklaring, menar Solem, i lapparnas vidskepelse kring dessa ting. Man trodde nämligen att dödingar kunde komma att uppsöka de flickor som försökte dra sig undan sina plikter att ge gåvor tillbaka. Dessa makter ansågs även kunna ta

sitt säte i flickan, så att hon blev sinnessjuk.

Om det var så att fästmannen drog sig ur det planerade giftermålet, så hade flickan rätt att behålla de gåvor hon hade fått av honom, och han kunde inte ställa några krav på ersättning för sina utgifter. Var det däremot flickans fel, skulle han ha alltsammans tillbaka. Om en av parterna dog före bröllopet, skulle gåvorna ges tillbaka till friaren eller, om han var död, till hans släkt. De gåvor som flickan då hade fått för egen del före frieriet brukade hon dock behålla.

Frierier och uppvaktnin kunde enligt de äldre källorna hålla på under flera år. Det kanske blev flera resor för friaren till flickans föräldrar, men ibland kunde det avgöras på stunden. Tornæus antyder emellertid, att det fanns lappar som trots att de inte hade någon tanke på att överlämna sin dotter till friaren ändå uppehöll hans intresse med fagra ord det ena året efter det andra, framför allt för att de önskade förplägas med det brännvin, som friaren skulle ha med varje gång.

Sådana här konflikter uppstod knappast, om man omedelbart efter eller i nära anslutning till frieriet åkte till prästen och tog ut lysning, så att giftermålet kunde fullföljas någon månad senare. Ibland dröjde det dock till året efter. De flesta giftermål torde ha ingåtts under vårvintern, åtminstone hos de norrut boende fjälllapparna. Under denna tid befann sig de olika renskötarlagen i allmänhet inte så långt ifrån varandra, och det var också lättframkomligt. I de mer sydliga lappmarkerna var däremot som-margiftermål tämligen vanliga.

4. Bröllopsceremonien enligt Olaus Magnus. Föräldrarna bekräftar sina barns äktenskapsförbund genom att slå eld över dem med stål och flinta.

Bröllop

I närvaro av vänner och blodsfränder, skriver Olaus Magnus, bekräftar föräldrarna sina barns äktenskapsförbund genom att slå eld över

dem med stål och flinta. Detta nämns också av Ziegler 1532 och Tuderus på 1670-talet. Från Finnmarken skriver Jessen att efter det »Ja-Ordet» var »druket» och natten fallit på, flickan gick till sängs med sin brudgum, och från den tiden levde de som äkta makar. Det är möjligt att man långt tillbaka i tiden inte hade några speciella ceremonier utan att de båda helt enkelt flyttade samman, som Jessen här antyder.

6. Lapskt brudpar från Arjeplog. Brudens hår är lagt i lockar, och den kolossala kronan är gjord av guld-papper samt dekorerad med konstgjorda blommor och blad av rött, gult och grönt papper. Litografi i Svea 1851 efter teckning av Johan Fredrik Höckert.

Både brud och brudgum var vid bröllopet iklädda sina bästa kläder. Enligt Olaus Magnus skulle bruden vara smyckad med pälsverk av hermelin och sobel, och brudgummen skulle vara prydd med pälsverk av lodjurs- eller mårdsinn. Det finns anledning att ta dessa uppgifter med reservation: sobel hade man sannolikt ej tillgång till. Går vi till senare källor, finner vi att silvret spelade en mycket stor dekorativ roll i brudutstyrseln. Man hade silverbälten och

5. Bruden ledes till vigseln av sina närmaste släktingar. Teckning i Johannes Schefferus arbete *Lapponia*.

stora silverkragar, som t. o. m. täckte en del av ryggen. De äldre källorna nämner, att kvinnan vid detta tillfälle skulle ha utslaget hår, även om hon annars hade huvudet täckt. I stället för krona virades 1600-talets silverbälten runt huvudet. Senare hade man en brudkrona av gängse typ.

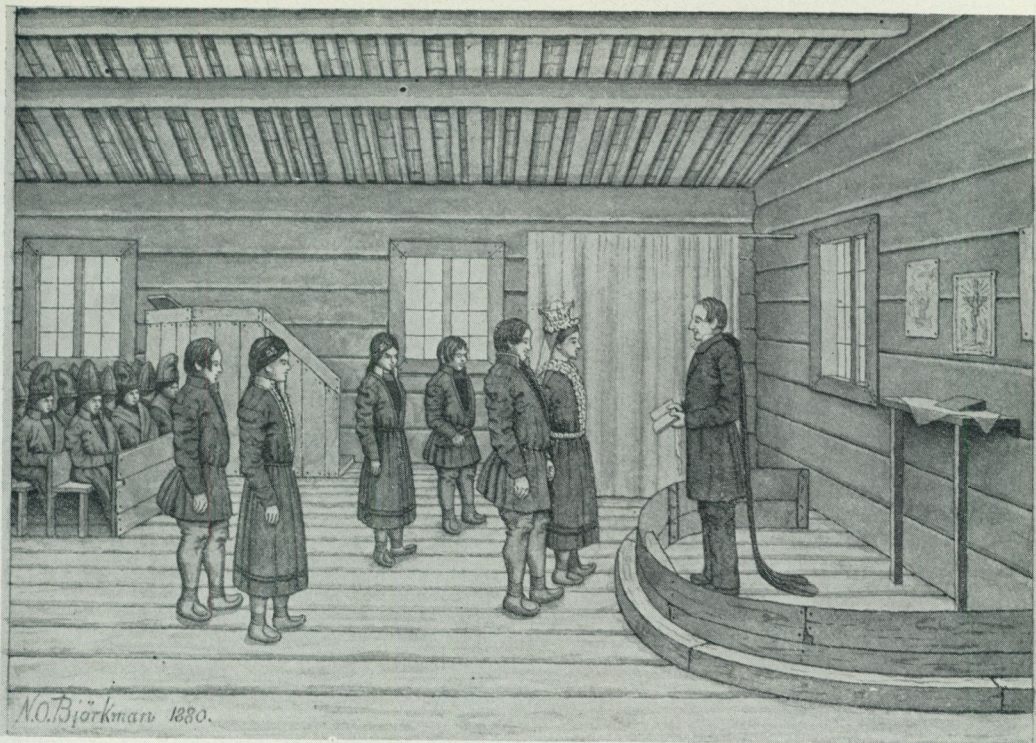
I 1600-talslitteraturen framhålls det att bruden skulle visa blygsel och ovilja inför giftermålet. Hos skolterna fick man t. o. m. binda fast kvinnan i ackjan, när de skulle köra till kyrkan för att undvika att hon flydde sin kos. Kyrkoherden i Sorsele, Anders Fjellner, omtalade för v. Düben, hur han vid uttagning av en lysning fick ett nekande svar, då han frågade flickan, om hon ville gifta sig med den aktuella mannen. Men då prästen

förklarade att det följaktligen inte kunde bli någon lysning av, erkände flickan: »Jag sade så, för att jag trodde Du skulle fråga mig en gång till».

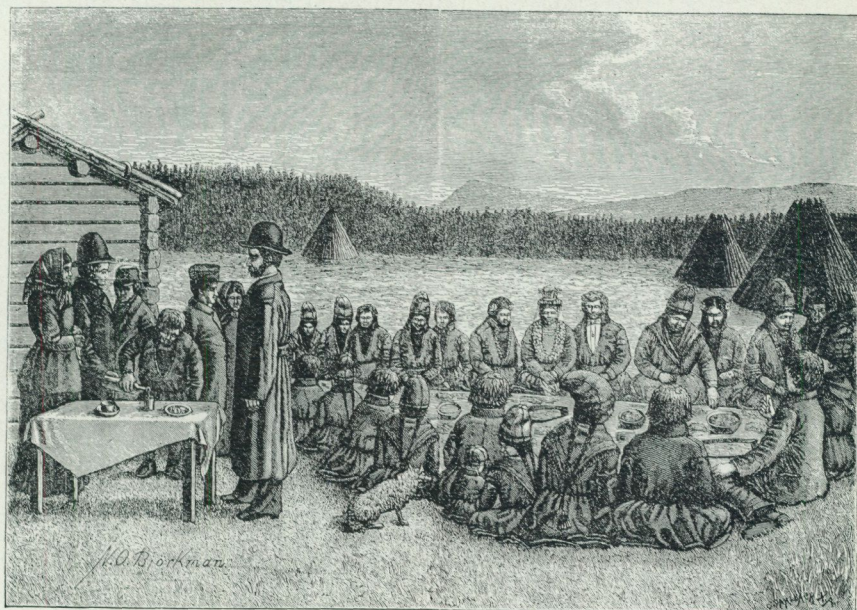
Intåget i kyrkan skildras bl. a. av Tornæus som en sorgens procession: »Där leda henne Fader och broder, eller närmaste Skyldemän till . . . Wigning. Hon henger hufwudet neder, som skulle hon ledas i Slachthuuset.» När hon sedan står inför prästen och tillfrågas om hon vill gifta sig med mannen vid hennes sida, säger hon ingenting och först efter släktens uppmaning förmås hon att säga »ja», men så tyst att det knappt kan uppfattas av prästen. Detta räknas henne, menar Tornæus, som ett tecken på blygsel och kyskt sinne. Högström skriver att bruden ibland fick dragas fram till altaret med våld och stundtals spjånade emot som renar brukar göra.

Invitationen till bröllopsfesten kunde ske i nära anslutning till bröllopet. Det var tidigare vanligt att man bekräftade denna inbjudan med en sup. I Jokkmokk hade brudgummen brännvinskruset och en silverslev med sig i barmen. När han slog upp en sup i skeden och räckte folk, sade han: »Var nu så god att titta in till mig i morgon vid min vigsel.» Den som bjöd kallades »brännvinsvärd». Liknande seder förekom på andra håll.

Eftersom många kom på dessa bröllop, inbjudna eller inte, kunde det bli ganska trångt, om man höll till inomhus. Rheen nämner att de unga gossar, som inte kunde få rum inne i kåtan, låg på taket, från vilket de kastade snören med krokar, på vilka kocken satte kött, som de sedan

7. Vigsel i Fatmo-
makke kapell,
Vilhelmina socken.
Lavering av N. O.
Björkman 1880.

8. Bröllop i det
fria i Fatmomakke.
Gävosup delas ut.
Teckning av N. O.
Björkman i Ny
Illustrerad Tidning
1879.

drog upp genom kåtaöppningen och förtärde däruppe på taket.

I senare tid avåts bröllopsmiddagen ofta i närheten av kyrkan. Man kanske kände någon som hade en stuga på platsen, eller också kunde man höra sig för hos handelsmannen. Man höll också till under öppen himmel, vilket var vanligt i norra Jämtland på 1800-talet. På marken bredde man då ut renhudar med den hårlösa sidan uppåt, och på den satte man matkärnen. Kniv och sked bestods inte andra än icke-samer. Lapparna själva hade de erforderliga verktygen med sig. Som underlag för fiskbitar begagnade man brödstycken, som lades antingen på renskinnet eller i knät. Skedmaten åt man direkt ur stora träskålar eller fick sig tillsänd i mindre koppar, ifall man ej nådde fram till gemensamhetskärnen. I stället för sked kunde man använda sin träskopa.

Förberedelserna till bröllopet kunde börja i god tid före festen. Det var bröd som skulle bakas, ost som skulle göras, fisk som skulle fångas och kött som skulle prepareras på olika sätt. Mycken god mat serverades vid bröllopet: renkött i en mängd olika former, vetebröd och andra brödsorter, fjällöring och röding, renost i olika former, koost, getost, blodklimp, flott och kanske även fårkött. Till allt detta drack man mjölk eller kaffe. Längre tillbaka var det vanligt att gästerna själva hade med sig kost, som man blandade och lade i en stor gemensam kittel. De kunde också bidra med dryckesvaror. Rutan kunde man kvitta med mat och brännvin.

Framför allt skulle inte sprit fattas på ett bröllop. Det medförde att

många blev »lustige och gladhe», som Rheen skriver. Det lär inte ha varit ovanligt att många så småningom blev fullkomligt redlösa. De som söp var många gånger äldre personer, åtminstone var det fallet i Frostviken, där det räknades som en stor skam, om en yngling uppträdde berusad. Var det fallet med brudgummen, blev det rena skandalen. Om därför en ung man kom för att fria och det var känt att han någon gång tidigare uppträtt berusad, måste han dyrt och heligt lova att inte skämma ut sig på sitt eget bröllop, innan man gav honom ja-ordet.

Ibland kunde det bli litet magert med brännvinet av olika orsaker. Lästadianerna t. ex. tillät inte brännvin på bröllopen. Dock kunde det förekomma att det ändå var någon som hade med sig litet i en flaska, och om han då visste att någon av de andra gästerna gärna smakade, kunde han stöta honom i sidan och be honom följa med ut ett tag.

Så småningom efter allt festandet tog tröttheten ut sin rätt. Enligt en av Levi Johanssons sagesmän såg bröllopslokalen och den närmaste omgivningen ut som ett slagfält, där kämparna segnat samman i mer eller mindre groteska kroppsställningar.

På ett annat bröllop, som hölls vintertid, fanns ej plats för alla att sova inomhus, varför några hade lagt sig ute i snön och där somnat insvepta i sina renskinn. Under natten föll det mycket snö, så på morgonen var de helt övertäckta. När därför bruden skulle uppvakta gästerna med kaffe och eftersläckare, hittade hon inte alla. Hon fick då förse sig med skidor och tillsammans med några flickor ge

9. Lapskt bröllop
i Härjedalen. Foto
Bröderna Ljung-
mark, Gottne.

sig ut i den närmaste omgivningen. De stack med käppar här och där i snön för att på detta sätt finna de sovande.

10. Bröllopsfest i
Karesuando påsken
1913. Foto Borg
Mesch.

Bröllopen kunde pågå under flera

dagar. I regel bekostades de av båda föräldraparen gemensamt. Solem menar emellertid att de alltid bekostades av brudgummen eller hans föräldrar. Man kunde också tänka sig att det

Karesuando. Lapsbröllop.

11. Bröllop skildrat av Per Valkeapää. Bröllopgästerna anländer till kyrkan i sina ackjor. Efter vigseln går man till ett rikt dukat bord. Starka drycker kommer fram. En av gästerna ligger redan redlös på marken. Ur Hagemanns arbete.

föräldrapar bjöd som hade bästa ekonomin.

Också vid bröllopet förekom gåvor. En sageskvinna från Vilhelmina socken berättar: »Vi ställde en stor träskål på en renhud. I den fick bröllopgästerna nedlägga sina gåvor. Fanns det några pengar, gav man fem eller tio kronor, men största delen av lapparna skar lös en bit ur ett renskinn, samt skrev sitt namn eller bömärke på skinnbiten och kastade den i träskålen. Det betydde, att han hade gett en ren. När vi sedan visade upp den där skinnbiten för dem, som hade namnet på den, så fick vi renen. Vi fick mycket. Det var omkring 20 reinar samt omkring 300 kronor i pengar. Dessutom fick vi en hel massa renostar.»

I Jokkmokk lade man pengarna på ett kaffefat, men dessutom kunde man lova någon ren som skulle överlämnas senare. Blev det fullt på fatet, tog

man hand om pengarna men lämnade kvar litet. Som gäst gjorde man vid varje bröllop av med åtminstone en ettårskalv och dessutom åtskilliga kronor. Den som gav fick en sup av brudgummen. I Frostviken fick gästerna en och en gå fram till en särskild skrivare och tala om för honom, vad man ämnade ge brudparet. Gåvans storlek och givarens namn lästes upp högt och tydligt. Omedelbart därpå fick varje givare dricka en tumlare brännvin. Även i Finnmarken protokollfördes avgivna gåvolöften, och dagen efter bröllopet skulle brudgummen fråga givaren, om han kom ihåg sitt löfte. Erkände han, vad han sagt, var han förpliktigad att stå för det och fick av friaren en sup som stadfäste löftet. Det var därmed helt bindande. Att i sinom tid inleverera utlovade gåvor var en hederssak, som det aldrig föll någon in att undandra sig. I Enontekiö-distriktet i finska

Lappland förekom även liknande seder. Efter maten steg en mansperson upp och bredde ut en silkesduk på bordet och utropade: »Ni som har ätit vid detta högtidliga bord, kommen nu för att visa Eder nådighet». Så fick besökarna och släktingarna komma fram, varefter förkunnaren meddelade, hur mycket var och en gav eller lovade att ge. Den som gav en större summa pengar fick en spritflaska i gengäld. De andra fick en eller två supar. Somliga gav presenter i flera omgångar för att härigenom få några supar extra.

Förutom renar och pengar var det mest husgeråd, redskap och silversaker som förekom som gåvor.

På sina håll hade bruden också möjlighet att skaffa sig dansarpengar. Vid ett bröllop 1920 i Ammarnäs dansade bruden hela natten med kavaljererna. I ena handen hade hon en brännvinsflaska och i den andra en silverkåsa och famnade på så sätt kavaljerens hals. Efter varje dans slog hon i en sup åt sin kavaljer, varpå han lade en blanka, d. v. s. en tvåkrona, i silverkåsan. (Medd. av Einar Wallqvist.)

Hade givaren ogifta barn, var han frikostig med gåvorna, för han visste att det skulle komma hans barn till godo en gång i framtiden, när de gifte sig. Man märker hos lapparna den principen, menar Solem, att gåva kräver gengåva och detta inte minst just i samband med förlovning och bröllop. En gåva förutsätter i många fall, att givaren skall få ett motsvarande värde tillbaka. Enligt de äldre källorna står också hemgiften i relation till de gåvor friaren tidigare utgivit. De av brudens syskon och öv-

riga släktingar som tidigare hade motagit något av friaren, skulle nu också ge honom någon gåva tillbaka, som stod i proportion till den present de tidigare fått. Detta medförde att den som hade uppvaktat en rik lappdotter, vars föräldrar krävde stor ruta, nu blev förmögen på de gåvor som renderades honom tillbaka.

De äldre författarna omtalar, att efter ett år – mannen bodde ofta det första året i kvinnans hem – fick de med sig renar och annan egendom från kvinnans föräldrar. Det var renar som hade givits henne som barn vid olika händelser inom familjen. Hade man haft tur med renarna, blev det faktiskt en hel del att ta hand om. Den nygifta kvinnan kunde äga över hundra renar, skriver Rheen, men därtill kom en hemgift om kanske ytterligare lika många och dessutom saker som behövdes för ett nytt hushåll.

Även i sen tid har det inte varit ovanligt att man fått vänta på hemgiften kanske till vintern efter bröllopet. Även om normalt varje barn får ett renmärke i tidig ålder och djur kontinuerligt märks med detta tecken, tillhör dessa djur inte automatiskt barnen. Vid giftermålet beslutar fadern eller hans ställföreträdare, hur många av dessa djur som definitivt skall lämnas över till barnet. Problematiken i samband med detta framgår tydligt i Bærs självbiografiska skildring från 1800-talets andra fjärdedel.

Bosättning efter bröllopet

I 1600-talskällorna hävdas det att friaren fick bosätta sig hos svärföräldrarna och tjäna för sin Rakel, fastän

den lapske Laban nöjde sig med ett års tjänstgöring. Den lapske Jakob behövde ej heller vänta med vederlaget efter fullgjord tjänstgöring. Även i sen tid har det förekommit att mannen, åtminstone till en början, bosätter sig i flickans sita. Det kan ha att göra med de arbetsmässiga förutsättningarna. En kvinna berättar att hennes far var tre år i sin frus sita, innan de flyttade till hans. Mannens svärföräldrar var nämligen döda, och det ålåg honom att taga hand om renarna. Hans egna renar däremot kunde skötas av hans bröder. Det kunde också gälla en rik mans dotter, där man krävde att mannen skulle bosätta sig i flickans sita. Männen hade i dessa fall inte lika mycket att säga till om, påpekar några sagesmän.

Det normala under det sista seklet åtminstone i de svenska lappmarkerna har dock varit att bosättning skett i mannens sita efter giftermålet.

Kärleksvisor

I samband med frieriet och giftermålet förekom det att man sjöng visor och joikar. Inom Ståkke skogslappby hade man t. ex. en sådan, i vilken orden bl. a. lät: »Stigen upp, stigen upp, unga mör, giljarföljet kommer». I många fall kunde joikarna improviseras, men många bjöd på en litterär tradition. Ursprunget till joiken ligger långt tillbaka, menar Ruong, men på 1600-talet gjordes de första uppteckningarna av den lapske studenten Olof Sirma från Kemi lappmark. De publicerades i Uppsalaprofessorn Joh. Schefferus verk *Lapponia 1673*. Den ena heter »Om Winternen lapparnas Gilliare dicht», som i Collinders översättning lyder så:

Kulnasatj, min lilla vaja!
Det är tid för oss att fara,
ge oss av åt nordanskogen,
skynda över stora myrar,
färdas till de fagras hem.

Håll mig ej länge, Kajgavare,
far nu väl, du Kälvejaure!
Mycket rinner mig i hågen,
när jag far på Kajgas vik.

Ränn nu raskare, min vaja,
så att vi dess förr må hinna
fram till den som Sarak sände,
ödet ämnade åt mig.

Ack, att snart jag såge henne,
finge titta på min älskling!
Kulnasatj, min lilla vaja,
ser du hennes ögon nu?

Den andra tilldrar sig om sommaren, som framgår av titeln: »Lapparnas Gilliare Dicht: dhen dhe siunga till sine fästermöör, eller kärester, när de om sommarn ähro ifrån hwar andra åthskillde.» I översättning lyder den så:

Må solen lysa varmt på Ekorrvattnet!
Ifall jag steg överst upp i granen
och visste att jag såge Ekorrvattnet,
där hon dväls i ljungen,
skulle jag fälla alla dessa träden
som här ha vuxit upp på sista tiden;
jag skulle skräda alla dessa grenar,
som bära vacker grönska.

Jag lät mig drivas av de lätta molnen,
som färdades på väg mot Ekorrvattnet.
Jag flöge gärna dit med kråkans vingar,
men jag har inte ens fått knipans vingar
att flyga med dit bort;
ej heller gåsens vingar eller fötter
att ta mig fram till dig.
Visst har du väntat, dina bästa dagar,
med dina milda ögon, med ditt varma
hjärta.

Ifall så vore, att du flydde fjärran,
skulle jag ändå hinna fatt dig snart.

Vad finns det som kan vara hårdare än band av senor eller kedjor som strama hårt, som fjättra huvudet, förvräda tankarna.

Gossens sinne är vindens sinne, den unges tankar äro långa tankar.

Ifall jag lyssnar på dem alla, då slår jag in på orätt väg.

Jag måste välja mig en enda håg att jag må hitta vägen.

Dessa sånger, som förmodligen kom från Sodankylä i Finland, är utan tvivel märkliga. Trots att de aldrig blivit framlagda i en sådan form, att de riktigt kunnat komma till sin rätt, har de ändå satt spår i världslitteraturen. Såväl Longfellow som Herder har använt dem som förebild, och bägge visorna återkom till Norden genom Franzéns »Spring, min snälla ren» och Runebergs »Färden till den älskade».

Det sjungs fortfarande kärleksjoi-jkar som har klart samband med de ovan nämnda t. ex. denna från Arjeplog i Pite lappmark:

Mittlidens vildbetande härkar,
nog orkar de dra mig och min käresta.
Nog orkar de dra två i ackjan.
Mittlidens vildbetande härkar,
nog orkar de dra mig och min käresta.

Källor och litteratur:

Andræ, T., Georg Wallin, resor forskning och öden. Sthlm 1936.

Anonymus, En rimkrönika om lapparna från början av 1700-talet, i Svenska landsmål XVII: 7. 1909.

Bæer, A. P., Erindringer 1825–1849 i översättning av J. Qvigstad. Bidrag till Finnmarkens kirkehistorie, IV, i Norvegia Sacra VI (1926), s. 39–79. Oslo 1927.

Collinder, B., Lapparna. En bok om samefolkets forntid och nutid. Sthlm 1953.

Att få korgen. Folkloristica. Festskrift till Dag Strömbäck 13.8.1960. Upps. 1960, s. 315–319.

Demant-Hatt, E., Med lapparne i højfjeldet. Khvn 1913.

Drake, S., Västerbottenlapparna under förra hälften av 1800-talet. Etnografiska studier. Upps. 1918.

Düben, G. v., Om Lappland och lapparne, företrädesvis de svenske. Ethnografiska studier. Sthlm 1873.

Elgström, O., Karesuandolapparna. Etnografiska skisser från Kängäma och Lainiovuoma 1916–1919. Sthlm 1922.

Fellman, I., Handlingar och uppsatser angående finska Lappmarken och lapparne. Samlade och utg. i anslutning till Jacob Fellmans »Anteckningar under min vistelse i Lappmarken», I. Hfors 1910.

Fellman, J., Anteckningar under min vistelse i Lappmarken, d. 2. Hfors 1906.

Fjellström, Ph., Lapskt silver. Studier över en föremålsgrupp och dess ställning inom lapskt kulturliv. Upps. 1962. (Skrifter utg. gm Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. C: 3.)

Graan, O., Relation, eller en fulkomblig beskrifning om lapparnas ursprung, så wähl som om heela dheras lefwernes förhållande, i Svenska landsmål XVII: 2. 1899.

Grape, E., Utkast till beskrifning öfver Enontekis sokn i Torneå lappmark, i Kongl. Vetenskapsacademiens nya handlingar, bd 25. Sthlm 1804. (Omtryckt Luleå 1969 i serien Tornedalica.)

Göthe, G., Om Umeå lappmarks svenska kolonisation . . . Upps. 1929.

Hammond, H., Den Nordiske Missions-Historie i Nordlandene, Finmarken

Rolf Kjellström:
Lapparnas frierier
och bröllop

- og Trondhiems Amt til Lappers og Finners Omvendelse fra første Begyndelse intil hen udi Aaret 1727... Khvn 1787.
- Harva, U.*, The finno-ugric system of relationship, i Transactions of the Westermarck society, vol. I, s. 52-74. Gbg 1947.
- Heika, G.*, Soag'no-Fa'rro, i N. E. Hansgård, Sámi-giella, gá'li-giella, s. 16-19. Upps. 1963.
- Högström, P.*, Beskrifning öfwer de til Sweriges krona lydande lapmarker. Sthlm [1747].
- Itkonen, T. I.*, Suomen lappalaiset vuoteen 1945, vol. II. Helsinki 1948.
- Jaivi, P.*, Muotta čalmit. Jyväskylä 1915.
- Jessen, E. J.*, Afhandling om de Norske Finners og Lappers Hedenske Religion, i K. Leem, Beskrivelse over Finmarkens Lapper. Khvn 1767.
- Johansson, L.*, Frieri och giftermål bland gamla tidens frostvikslappar, i Jämten 1948, s. 49-65.
- Kjellström, R.*, Yrkesdifferentiering bland samerna i Talma lappby. Stencilerad uppsats. Upps. 1958.
- Utflyttnings inverkan på samernas familjebildningsmöjligheter. Manus till radioföreläsning. 1958.
- Eskimåiska giftermålsseder. Stencilerad lic.-avhandl. Upps. 1966.
- The migrations from Nomad urban districts in northern Sweden (Jukkasjärvi and Gällivare). Stencilerad uppsats. 1969.
- Körningh, J. F.*, Berättelse om en missionsresa till Lappland 1659-60. Sthlm 1956. (Acta Lapponica IX: 1.)
- Leem, K.*, Beskrivelse over Finmarkens Lapper... Khvn 1767.
- Linné, C. v.*, Carl Linnæus Lapplandsresa år 1732. Sthlm 1957.
- Lundius, N. A.*, Nicolai Lundii Lappi descriptio Lapponiæ, i Svenska landsmål XVII: 5. 1905.
- Læstadius, P.*, Journal för första året av hans tjänstgöring, förra delen. Sthlm 1928.
- Magnus, O.*, Historia om de nordiska folken, d. 1-5. Upps. o. Sthlm 1909-1951.
- Nickul, K.*, The Skolt Lapp community Suenjelsid during the year 1938. Sthlm 1948. (Acta Lapponica. V.)
- Nielson, K.*, Lærebok i lappisk, vol. II. Oslo 1926.
- Nordberg, E.*, Om lapparnas brudköp. Ruta-seden hos Arjeplogslapparna, i Svenska landsmål. Årsh. 1948, s. 1-33.
- Nordvi, A. G.*, Bryllupsskikke hos de russiske skoltelapper, i Jägaren, årg. 12 (1906), s. 126-132.
- Paine, R.*, Lapp betrothal, i Lapponica. Upps. 1964, s. 234-263. (Studia Ethnographica Upsaliensia XXI.)
- Pehrson, R.*, The bilateral network of social relations in Kōnkämä lapp district. Oslo 1964. (Samiske Samlinger, bd 7.)
- Pirak, A.*, En nomad och hans liv. Upp-tecknad och övers. från lapskan av H. Grundström. Sthlm 1937.
- Qvigstad, J.*, Lappischer Aberglaube. Kra 1920, s. 41-135. (Kristiania etnografiska museums skrifter, bd 1: 2.)
- Lappiske frierihistorier, i Liber saecularis in honorem J. Qvigstadii, p. I, s. 1-12. Oslo 1953. (Studia Septentrionalia IV.)
- Qvigstad, J. & Sandberg, G.*, Lappiske Eventyr og Folkesagn. Kra 1887.
- Rheen, S.*, En kortt relation om lapparnes lefvarne och sedher..., i Svenska landsmål XVII: 1. 1897.
- Rode, F.*, Optegnelser fra Finmarken samlede i Aarene 1826-1834 og senere utgivne som et Bidrag til Finmarkens Statistik. Skiern 1842.
- Ruong, I.*, Samernas diktning, i Same idag. Bil. till Samefolket nr 6, s. 14-19. Upps. 1965.
- Schefferus, J.*, Lappland. Övers. från latinet av Henrik Sundin. Granskad och

- bearb. av J. Granlund m. fl. Sthlm 1956. (Acta Lapponica 8.)
- Siljeström, P. A.*, Anteckningar och observationer rörande Norrige, i synnerhet de nordligaste delarna af detta land. Sthlm 1842.
- Sjögren, A. J.*, Anteckningar om församlingarna i Kemi lappmark. Hfors 1828.
- Solem, E.*, Lappiske rettsstudier. Oslo 1933. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B: Skrifter XXIV.)
- Steen, A.*, Kautokeino-studier. Oslo 1956. (Samiske Samlinger, bd 3.)
- Stockfleth, N. V.*, Dagbok öfver mina missionsresor i Finmarken. Sthlm 1868.
- Tanner, V.*, Antropogeografiska studier inom Petsamo-området. I. Skoltlapparna, i Fennia 49: 4. Hfors 1929.
- Tornåus, J.*, Berättelse om Lapmarckerna och Deras Tillstånd, i Svenska landsmål XVII: 3. 1900.
- Tuderus, G.*, En kort underrättelse om The Österbothnische Lappar som under Kiemi Gebiet lyda, i Svenska landsmål XVII: 6. 1905.
- Whitaker, I.*, First cousinhood among the Northern Lapps, i Folkloristica. Festskrift till Dag Strömbäck 13.8 1960, s. 142-152. Upps. 1960.
- Wiklund, K. B.*, Lapparna. Sthlm 1947. (Nordisk kultur X.)
- Ziegler, J.*, Schondia (1532), i Svenska sällskapets för antropologi och geografi tidskrift 1878.
- Öhman, P.-E.*, Kommentarer till J.-F. Regnard, Resa i Lappland, s. 151-222. Sthlm 1946.

Noter:

- ¹ Denna förstudie till ett kommande arbete baseras dels på litteratur-, dels på fältstudier som huvudsakligen berört Pite och Lule lappmarker 1968 och 1969. Sagesmännens utsagor berör förhållanden i decennierna runt sekelskiftet. En fullständig dokumentation kommer att redovisas i detta planerade arbete.
- ² Med levirat förstås en föreskriven giftermålstyp, där en man gifter sig med sin brors änka, och i sororat gifter sig kvinnan med sin avlidna systers man.
- ³ Sita betecknar en grupp av hushåll med gemensamt viste och renarna i gemensam hjord. Endogami innebär att äktenskapspartnern måste sökas inom den egna gruppen, vid exogami däremot utanför denna.
- ⁴ Linné skriver på ett ställe i sin reseberättelse, att friaren tar med sig alla sina släktingar, men om det skulle vara riktigt, så hade det nog blivit väl många. Senare i boken talar också Linné om den närmaste släkten, vilket låter rimligare (Linné, s. 108, 157).

SUMMARY

Proposal of marriage and weddings among the Lapps

The traditional way of selecting a life-partner in the Lapp communities did not leave much liberty of choice to the youths. Mostly the parents' choice was accepted. Important aspects on new in-laws were 1. economy, 2. standing in

community, 3. prevailing working conditions, 4. requisite distant relationship.

In the past it was usual for the suitor to be accompanied by at least one spokesman, male or female, the task of whom was to look after his interests during the

proposal of marriage. It was up to the spokesman to persuade the girl's parents of the suitability of letting the girl marry the young man. Silently but with many signs the parents could let the suitor's party know how the suit was received, e.g. if they drank of the coffee that the suitor's party made or the alcohol he brought with him, then the boy's chances to get the girl were regarded as good.

Up to the 18th century gifts should be presented by the suitor, first and foremost to the girl's parents but also to the girl herself and to her other relations.

At the following wedding it was the bridal couple's turn to receive presents. It was usual that the promise of such a gift was confirmed by a drink of alcohol.

In the past it was the custom for the newly wed to spend the first year of marriage in the girl's home village and then settle in his. Later it became usual to settle directly in his home village.

Some of these customs have survived up to the present day, so is i.a. the proposal ceremony with spokesmen to a great extent still in use in northernmost Lapland.